

مراتب اسلام و ایمان از دیدگاه قرآن

یکی از مسائل مهمی که در ارزیابی شخصیت دینی افراد باید مورد توجه قرار گیرد، این است که به آنان نمره دقیق داده شود و با دیدن یک لغزش از آنان نمره صفر داده نشود و از دایره مسلمانی خارج نگردند؛ زیرا مراتب اسلام و ایمان متفاوت است. از نظر قرآن، اسلام و تسلیم، دارای مراتب گوناگونی است که حضرت ابراهیم و اسماعیل علیهم السلام مرتبه عالیہ آن را از خداوند درخواست کردند:

﴿رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمِينَ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ﴾^۱

پروردگارا، و ما را در همه امور تسلیم خود گردان و از نسل ما نیز گروهی مقرر دار که در همه حال تسلیم تو باشند.

مراتب اسلام و تسلیم از این قرار است:

مرتبه اول آن است که فردی شهادتین را بر زبان جاری کند و با گفتن شهادتین، دستورات دین را بپذیرد؛ چه در دل نیز آن را باور داشته باشد یا باور نداشته باشد. آیه زیر به همین معنی اشاره دارد:

۱. بقره: ۱۲۸.

قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا
يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ^۱

بادیه‌نشینان گفتند: ایمان آوردیم. بگو: ایمان نیاورده‌اید، ولی بگویید
اسلام آورده‌ایم، و هنوز ایمان در دل‌هایتان راه نیافته است.

پس از مرحله نخست اسلام، اولین مرتبه ایمان قرار می‌گیرد و آن عبارت
است از این که انسان مفاد اجمالی شهادتین را باور کند و در دل به آن اعتقاد
داشته باشد. لازمه این باور آن است که به بیشتر دستوره‌های دینی عمل کند.
مرتبه بعدی اسلام آن است که انسان همه عقاید دینی را به تفصیل دریافته
و در برابر آنها تسلیم باشد و در دل، آنها را باور کند و وظایف خود را که لازمه
آن است انجام دهد، هر چند ممکن است در برخی موارد خلاف کرده و گناہانی
را مرتکب شود. خداوند می‌فرماید:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السَّلَامِ كَافَّةً وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ
الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ^۲

ای کسانی که ایمان آورده‌اید، همگی به حالت تسلیم درآید و
گام‌های شیطان را دنبال نکنید.

از این آیه استفاده می‌شود که مرحله‌ای از اسلام، متأخر از ایمان است؛ زیرا
از کسانی که ایمان آورده‌اند دعوت شده است که در حوزه تسلیم خدا درآیند.
در پی این مرحله از اسلام، مرتبه دوم ایمان قرار می‌گیرد و آن عبارت است
از این که مسلمان، به حقایق و معارف دینی اعتقاد تفصیلی داشته باشد؛ چنان که

۱. حجرات: ۱۴.

۲. بقره: ۲۰۸.

خداوند فرموده است:

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا
بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ؛^۱

مؤمنان کسانی‌اند که به خدا و فرستاده او ایمان آورده و در آن
تردید نکرده‌اند و با مال و جان خود در راه خدا جهاد نموده‌اند.

و در سوره صف از مؤمنان خواسته شده است که ایمان بیاورند^۲ و این خود
نشانه‌گر این است که ایمان نیز مراتب گوناگونی دارد.

مرتبهٔ سوم اسلام این است که وقتی نفس آدمی با ایمان مرحله دوم انس
گرفت و به لوازم آن عمل کرد، قوای حیوانی او که خاستگاه هواهای نفسانی
است، در اختیار وی قرار می‌گیرد و در برابر او رام می‌گردد و در نتیجه، انسان
چنان به عبادت خدا می‌پردازد و در برابر او تسلیم است که گویی او را می‌بیند؛
چنان که خداوند فرموده است:

فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا
يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا مِّمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا؛^۳

نه، به پروردگار تو سوگند که ایمان نمی‌آورند تا این که تو را در
آنچه میانشان به اختلاف کشیده شده است داور کنند، آن‌گاه در

۱. حجرات: ۱۵.

۲. صف: ۱۱ - ۱۰.

۳. نساء: ۶۵.

درون خویش از آنچه حکم کرده‌ای احساس هیچ‌گونه تنگی نکنند و کاملاً تسلیم (تو) باشند.

عبدالله بن یحیی کاهلی از امام صادق علیه السلام نقل کرده است که فرمود: اگر مردمی خدا را که یگانه و بی‌شریک است بپرستند و نماز را برپا دارند و زکات بدهند و حج خانه را به جای آورند و ماه رمضان را روزه بدارند، سپس درباره چیزی که خدا یا پیامبرش بنا نهاده‌اند بگویند: چرا چیزی جز این قرار نداده و حکمی جز این نکرده، یا این اعتراض در قلبشان خطور کند، قطعاً دچار شرک شده‌اند.^۱

این روایت به مرحله سوم اسلام و ایمان اشاره دارد، و آیه ﴿إِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُ أَسْلِمْتُ قَالَ أَسْلَمْتَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ﴾^۲ نیز بیانگر این مرحله است. به دنبال این مرحله، مرحله سوم ایمان قرار دارد. آیات نخست سوره مؤمنون این مرحله از ایمان را وصف می‌کند.^۳ آراستگی به فضایل اخلاقی از قبیل: رضا، تسلیم، صبر در راه خدا، زهد، تقوای کامل، دوستی و دشمنی به خاطر خدا از لوازم این مرحله است. مرتبه چهارم اسلام این است که انسان مورد عنایت خداوند قرار می‌گیرد به گونه‌ای که باور می‌کند که ملک و مُلک از آن خداست و خود بر چیزی قدرت ندارد، مگر آنچه خدا به او داده است.

۱. الکافی: ج ۲، ص ۳۹۸.

۲. بقره: ۱۳۱.

۳. مؤمنون: ۹-۱.

شاید تسلیم در تقاضای حضرت ابراهیم علیه السلام که گفت: ﴿رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمِينَ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ﴾^۱ همین تسلیم باشد؛ زیرا او به حکم آیه ﴿قَالَ لَهُ رَبُّهُ أَسْلِمَ قَالَ أَسْلَمْتُ﴾^۲ به مراحل قبلی تسلیم دست یافته بود.

پس از مرحله چهارم تسلیم، مرتبه چهارم ایمان قرار دارد و آن عبارت است از این که حالت شهود، تمام احوال و افعال انسان را فراگیرد. آیه زیر به این مرحله از ایمان اشاره دارد:

﴿أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾^۳

آگاه باشید که بر دوستان خدا نه ترسی هست و نه آنان اندوهگین می‌شوند.

۱. بقره: ۱۲۸.

۲. همان: ۱۳۱.

۳. یونس: ۶۲.